Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXIX

Aflevering 1 en 2

1929

Batavia
ALBRECHT & Co.

Nota betreffende de grenzen van de Sa'dansche taalgroep en het haar aanverwante taalgebied

door

Dr. H. van der Veen,

Afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Rante Pao.

A. *De grenzen van de Sa'dansche Taalgroep.*

§ 1. Aanduiding van de grenzen van de Sa'dansche taalgroep.

De taalgroep der Tae'-sprekende Toradja's ligt voor een groot deel in het stroomgebied van de *Sa'dan*, een der grootste rivieren van Celebes. Zij kan daarom de *Sa'dansche* taalgroep genoemd worden. Zij bestrijkt echter ook een groot terrein liggende ten N. W., ten N. en ten O. van de Sa'dan en haar zijrivieren.

De grenzen zijn: In het N. een lijn, die van het snijpunt van den breedtegraad 2°-15' Z.B. met 119°-20' O. L. (Gr.) Z. O.-waarts gaat tot 119°-35' O. L. (Gr.), dan langs den breedtegraad 2°-27' Z.B. Z. O.-waarts tot 120°-20' O. L. en vandaar Z. O.-waarts tot 120°-35' O. L. tot aan de dorpen *Patila* en *Rampoang* bijna tot aan de grens van de huidige onderafdeelingen *Masamba* en *Malili*. In het O. loopt de grens van 120°-35' O. L. tot het dorp *Moente* aan den golf van *Bone*, vandaar langs den breedtegraad 2°-40' Z. B. tot zijn snijpunt met 120°-20' O. L. tot het dorp *Mario*, vandaar een lijn Z. W.-waarts tot het dorp *Pelangeran*, het snijpunt van den breedtegraad 2°-55' Z. B. en den O. L. graad 120°-15', dan buigt de lijn naar het Westen om het dorp *Latoeppa'* op 120°-10' O. L. (ten Oosten van deze lijn

wordt *Loewoesch* gesproken), vandaar weer Z. O.-waarts tot het snijpunt van den breedtegraad 3°-38' Z. B. met 120°-20' O. L. — In het Z. is de grens een lijn, die van het bovengenoemde punt N. W. loopt tot aan de grens van de onderafdeelingen *Palopo* en *Enrekang*, tot het snijpunt van den breedtegraad 3°-25' Z. B. met 120°-5' O. L., vandaar loopt de lijn W.-waarts ten Noorden *Kalosi* tot aan het snijpunt van de grenzen van de onderafdeelingen *Ma'kale, Enrekang* en *Pinrang*, gaat daarna in W.-lijke richting de Sa'dan en de *Mamasa*-rivieren over en loopt voorts Z. W.-lijk tot benoorden *Polewali* in de onderafdeeling *Balanipasche* en *Binoeangsche* benedenlanden, op het snijpunt van den breedtegraad 3°-25' Z. B. met 119°-25' O. L., vandaar W.-waarts tot 119°-12' O. L. en dan N. O.-waarts tot *Mamboe* op 3°-15' Z. B. In het W. is de grens een lijn, die van Mamboe N. W. loopt tot het snijpunt van den breedtegraad van 3° Z. B. met 119°-10' O. L., daarna N. O. tot aan de grens van de onderafdeelingen *Mamoedjoe* en *boven-Binoeang* — *Pitoe Oeloenna Saloe* op 119°-25' O. L., vandaar die grens W.-waarts volgende tot waar deze den bovenloop van de *Saloe Haoe* snijdt op 2°-41' Z. B., vandaar een lijn ten W. van de Saloe Haoe N.-waarts de *Karama*-rivier over tot aan *Sendana* in het bovenstroomgebied van de *Loemoe*-rivier op het snijpunt van den breedtegraad 2°-15' Z. B. met 119°-20' O. L. In het N. grenst het taalgebied van de Sa'dansche groep (ontkenningswoord tae') aan het *Mamoedjoesch* (ontkenningswoord *oedai* en *oede*), meer Oostwaarts in het bovenstroomgebied van de *Betoewe*-rivier aan het *Seko-sch* (ontkenningswoord *hari*), in het bovenstroomgebied van de *Baliase*-rivier aan het *Lebonisch* (ontkenning *haoea*), in het O, grenst het aan het *Bare'e* (het *iba*-dialect), Z. O.-waarts aan het Loewoesch (ontkenning *tae'*) n.m.l. in de dorpen *Moente* en *Tammoekoe'* in het district van dien naam en verder O.-waarts in het district *Malangke* aan het *Boegineesch* (ontkenning *de'*), ten Zuiden van de *Saloe Rongkong* aan het Loe-

woesch, voor zoover in de kustvlakte van Palopo geen Boegineesch gesproken wordt.

Ten Z. grenst het aan het Loewoesch, aan de W. zijde van het *Latimodjong* gebergte aan het *Doerisch* (ontkenning *teda*) en aan den rechteroever van de Sa'dan aan het *Basseansch* (ontkenning *indjoo*) de taal van *Oeloe Sa'dan* (ontkenning *indjoo*) en aan de taal van *Binanga Karaeng*, behoorende tot de Masenrem poeloesche groep en het Binoeangsch (ontkenning *denri*), behoorende tot de Mandarsche taalgroep en de taal van *Tapango* (ontkenning *oedai*) van de Pitoe Oelanna Saloesche taalgroep. Ten Westen grenst het aan de taalgroep van Pitoe Oelanna Saloe, t.w. de bovengenoemde taal van *Tapango*, het *Rante Boelawansch* (ontkenning *oedai*) en het *Mambisch* (ontkenning *oedai*) N. W.-waarts aan den bovenstroom van de *Saloe Haoe* aan het *Taboelahansch* (ontkenning *oedai*) en aan het Pitoe Oelanna Saloesch ten Westen van de Saloe Haoe gesproken en ten Z. en ten N. van de *Karramarivier* aan het Mamoedjoesch (ontkenning *oedai*). Het taalgebied van de Sadansche groep omvat de taal der bewoners van het bovenstroomgebied van de Sa'dan rivier in de onderafdeeling Rante Pao — Makale, de taal der bewoners van de districten *Pantilang*, *Maindo*, *Kanna*, *Rante Balla* in het bovenstroomgebied van de *Djenemaedja* rivier gelegen (behoorende tot het landschap *Boea* in de onderafdeeling Palopo) en voorts de taal van het district *Bolong* en de bergstreken in het landschap *Walenrang* gelegen t.w. de dorpen: *Ba'tang*, *Koedjang*, *Boere*, *Lewandi*, *Sampeong*, *Oeroe*, *Simboeang*, *Paranta'*, *Kadinginan*, *Tombang*. (Ook in de kampong *Padang Alipan* in de kustvlakte wordt veel Sa'dansch gesproken).

In het N. van de federatie *Doeri* ten Z. van de onderafdeeling Ma'kale in het landschap Alla' wordt in het district *Tjorio* in de dorpen *Rante Limbong*, *Parombean*, *Sarang* en *Maliba* in het bovenstroomgebied van de *Saloe Maloea'* en in het district *Baroko*, in het boven-

stroomgebied van de *Saloe Barani* in de dorpen *Tangsa*, *Taoeë*, *Alla'*, *Redak* en in het Zuidelijker gelegen dorp *Moendan* Sa'dansch gesproken.

De taal van al de bovengenoemde streken kan men het eigenlijke Sa'dansch noemen (ontkenningswoord *tae'*) de hoofdtaal van deze groep. (K 1) [1]).

Tot de Sa'dansche groep valt ook te rekenen de taal der *To Rongkong*, (ontkenningswoord tae') gesproken in het gebied van de z.g.n. *Talloe Ronkong*, gelegen in het bovenstroomgebied van de Rongkongrivier, het stroomgebied van de *Saloe Toeoe* en de Saloe Makawa bevattende het gebied van den *pangoeloe kada* van *Malimboe*, van den *pangoeloe kada* van *Soeangin* en van den *pangoeloe kada* van *Haloto*, zich uitstrekkende van af den oorsprong van de Rongkongrivier tot het snijpunt van den breedtegraad 2°-45' Z. B. met 120°-10' O. L. (Gr.). Ook de taal in de districten *Masamba*, *Waiboenta* en *Tammoekoe'* van de onderafdeeling Masamba gesproken, is tot het Rongkongsch te rekenen. Het Rongkongsch duiden wij aan met K 2.

In de derde plaats behoort tot de Sa'dansche groep de taal gesproken in het stroomgebied der *Masoepoe-* en *Mamasa*-rivieren, het *Mamasa-sch* (K 3). Het Mamasa-sch (ontkenningswoord *tae'*) wordt gesproken in alle districten van de onderafdeeling boven-Binoeang (met uitzondering van Pitoe Oelanna Saloe) benevens in de districten *Balepe'* en *Simboeang* in het Z. W. van de onderafdeeling Rante Pao-Makale en in het district *Soepiran* gelegen in het middenstroomgebied van de Masawarivier, in het gebied der z.g.n. *lembangs* in het N. van de onderafdeeling *Pinrang*.

In het landschap *Binoeang* van de onderafdeeling *Balanipasche* en *Binoeangsche* benedenlanden wordt

---

1) De letters, waarmede hier en in het hierondervolgende de verschillende taalgroepen en talen worden aangeduid sluiten zich aan bij die op de taalkaart in de Bare'e-sprekende Toradja's III gebezigd.

Mamasa-sch gesproken in het aan het boven-Binoeangsche grenzende onderdistrict *Boettoe* met de dorpen *Toemongan*, *Batoe*, *Lekke* en *Kalapa doea* en voorts in de dorpen *Koenji'*, *Pa'pandangan* en *Pokko* van het district *Anreapi* en in de dorpen *Palili' Dara*, *Biroeng*, *Pasimbara*, verder nog in de dorpen *Rappoang*, *Rea*, *Tandakang*, *Kanan* van het district *Binoeang* en in de dorpen *Panaman* en *Miring* van het district *Miring*. In het landschap *Balanipa* van bovengenoemde onderafdeeling wordt in het district *Tapango* Mamasa-sch gesproken in de dorpen *Tabone*, *Baroembang*, *Boenga*[2], *Koerra* en *Riso* en in het district *Tjampalagian* is het dorp *Katoembangang* een nederzetting van Mamasa-sch sprekenden.

In de vierde plaats valt tot de Sa'dangsche groep te rekenen de taal gesproken in het bovenstroomgebied van de *Karama* rivier en haar zijrivieren, de *Saloe Haoe* en de *Saloe Harataoeng*, voorts nog in de dorpen *Koerawa*, *Sendane*, *Paken*, *Dondo* en *Tangmanggeso* aan den bovenloop van de *Saloe Leleng*. (De dorpen *Paken*, *Sendana* en *Tangmanggeso* zijn uitzwermingen van het dorp *Galoempang*). Een groot gedeelte van de sprekers van dit dialect wordt de *To Mangki* (*Makki'*) genoemd. Men kan dus de taal van dit gebied het *Mangki'sch* noemen (K 4) (ontkenningswoord *tae'*).

In het district *Taboelahan* van de Pitoe Oelanna Saloe federatie zijn de dorpen *Kallang* en *Talopo* uitzwermingen van *To Mangki'* uit *Pekaro;* daar wordt ook nog Mangki'sch gesproken.

Het Rongkongsch, het Mamasa'sch en het Mangki'sch wijken wel meer of minder van het eigenlijke Sa'dansch af (het Mangki'sch het meest), maar behooren zeer zeker nog in de Sa'dansche groep thuis.

In het gebied van het Mangki'sch treft men in het N. dicht bij de grens met het *Seko-sch* een enclavegebied aan, de dorpen *Pa'nasoean* en *Oeko*, waar *Seko-sch* gesproken wordt, dit is eveneens het geval in de kampong *Talondo'*, niet ver gelegen van het punt, waar de

Saloe Haoe in de Karamarivier vloeit. In het dorp *Pewanean*, in het gebied van het Seko-sch gelegen, wonen veel *To Rongkong* en wordt veel *Rongkongsch* gesproken.

In *Lemo*, aan den benedenloop van de *Saloe Oero* gelegen, (de kampongs *Beroppa* en *Karinago*) wordt Rongkongsch gesproken. Het is een uitzwerming van het Rongkongdorp *Limbong*.

In het district *Malangka* ten O. van *Waiboenta* wordt slechts in de dorpen *Wattatongka*, *Pongko* en *Tjappasolong* Rongkongsch gesproken en overigens Boegineesch, behoudens nog eenige verspreid liggende kolonies van Rongkongers. Dat het Boegineesch hier overheerschend is, is niet te verwonderen, aangezien hier de residentie van de vorsten van Loewoe vroeger gevestigd was.

In het Waiboentasche wordt Rongkongsch gesproken behalve in een daar gelegen enclavegebied van de Lemolangtaal, welke echter slechts in een drietal dorpen gesproken wordt en daar slechts door de ouden van dagen.

Buiten de bovengenoemde grenzen van de Sa'dansche groep wordt nog in het district *Wara* van de onderafdeeling Palopo Sa'dansch gesproken in de dorpen *Saloeboelo* even ten N. van de hoofdplaats Palopo gelegen, en in *Songka*, *Peta* en *Marante* ten Z. van de hoofdplaats Palopo. *Lelong* in het district *Bolong* en *Lebang* ten W. van de hoofdplaats Palopo zijn Rongkongsche nederzettingen.

In het landschap *Ponrang* wordt in de dorpen *Bonelemo*, *Tampa* en *Tampoemea* Sa'dansch gesproken. *Tampa* is een nederzetting uit het district *Sangalla'* (Ma'kale) afkomstig en het laatstgenoemde dorp is een nederzetting van lieden uit *Awan* (Rante Pao).

In het landschap *Badjo* wordt in het district *Marinding* (de dorpen *Kaili*, *Sampean*, *Saronda*, *Tetekan* en *Boentoe Roera*) Sa'dansch gesproken.

In het landschap *Soeli* wordt in de dorpen *Boentoe Siapa*, *Pandoso* en *Boentoe Batoe*, van welke de bewoners uit *Kanna* en *Rante Balla* (landschap Boea) en in

de dorpen *Tallang Boelawan* en *Paradoa'*, van welke de bewoners uit het district *Sangalla'* (Ma'kale) afkomstig zijn, Sa'dansch gesproken.

In het landschap *Larompong* (Loewoesch *Larombo'*) wordt in de dorpen *Tondok Tanga, Karampa', Boentoe Pasi* en *Boentoe Oeroe* Sa'dansch gesproken.

Buiten de grenzen van deze taalgroep heeft zij nog sprekers in de nederzettingen van Sa'dan-Toradja's en To Rongkong in de onderafdeeling *Malili*, in de nederzettingen van Sa'dan-Toradja's in *Banawa Kombong* in de onderafdeeling *Wadjo* (*Bone*) en hier en daar in de onderafdeeling *Rapang-Sidenreng*, waar de Sa'dan-Toradja's vroeger als slaven zijn heengevoerd.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de O. grens van de Sa'dansche taalgroep op de Schets-taalkaart van Celebes behoorende bij „De Pare's sprekende Toradja's van Midden-Celebes", Deel III, door Dr. N. Adriani en Dr. Alb. C. Kruyt, wat Oostelijker kan getrokken worden (2). Van 120°-35' O. L. loopt de grenslijn tot aan de kust van de golf van Bone en vandaar tot aan het snijpunt van den breedtegraad 2°-40' Z. B. met 120°-22' O. L., tot het dorp *Mario*. Waiboenta valt dus binnen de grenslijn. Ook ten Z. van Palopo kan de grens wat Oostelijker getrokken worden tot 120°-20'.

Het taalgebied ten O. van deze grenslijn wordt door Dr. Adriani geacht te behooren tot het Boegineesch. Ik zou die taal liever het Loewoesch willen noemen, omdat ze zich wat haar formatïeven en grootendeels ook wat haar woordenschat aangaat zelfstandig tegenover het Boegineesch verhoudt. In woordvorming sluit het Loewoesch zich geheel bij het Sa'dansch aan, in woorden-

---

2) In het artikel „Sa'dansche Talen" in de Encyclopaedie van Ned.-Indië 2e druk trekt Dr. Adriani de O. grens vanaf het snijpunt van 120°-35' O. L. en 2°-35' Z. B. ongeveer parallel met de kust van Loewoe, maar laat ze dan met een boog ten W. van Waiboenta loopen. In Waiboenta wordt echter in hoofdzaak Rongkongsch gesproken.

schat wijkt het niet onbelangrijk van het Sa'dansch af, staat het eensdeels dichter bij het Boegineesch, welks invloed het sterk heeft ondergaan, maar vertoont het anderdeels een eigen type. Ook in klankstelsel staat het dichter bij het Boegineesch dan het Sa'dansch. Dat in woordvorm en woordenschat dichter staan bij het Boegineesch heeft het Loewoesch gemeen met de dialecten van het Masenrempoeloesch, die evenzeer in woordvorming zich geheel bij het Sa'dansch aansluiten.

Wij hebben daarom het Loewoesch buiten de Sa'dansche groep geplaatst en het met het Masenrempoeloesch opgenomen in een aparte groep, de Loewoesch-Masenrempoeloesche groep, een tusschengroep tusschen de Sa'dansche en de Boegineesche (M.).

Daarom trekken wij de Z. grens van de Sa'dansche groep veel Noordelijker dan op de Schetstaalkaart van Celebes en wel in het N. van de federatie *Doeri* ten N. van *Kalosi* op ongeveer 3°-22' Z. B.

Op de Schetstaalkaart van Celebes loopt de Z. grens van de Sa'dansche groep tot aan de grens van de onderafdeelingen Pinrang en Balanipasche en Binoeangsche benedenlanden. Zij kan Westelijker getrokken worden tot op het snijpunt van den breedtegraad 3°-25' Z. B. met 119°-25' O. L., aangezien benoorden *Polewali* nog veel Mamasa-sch gesproken wordt. Vandaar gaat de grenslijn W.-waarts tot 119°-15' O. L. en dan weer N. O.-waarts tot Mamboe op 3°-15' Z. B.

De W. grens van de Sa'dansche groep op de Schetstaalkaart van Celebes loopt ten Oosten van het stroomgebied van de *Masoepoe* en *Mamasa*-rivieren. In het Naschrift in de Bare'e sprekende Toradja's, deel III, blz. 712 staat reeds vermelde op grond van gegevens door den Heer L. van Vuuren, destijds Chef van het Encyclopaedisch Bureau verstrekt, dat het gebied van de Sa'dansche taalgroep lang niet groot genoeg geteekend is.

Volgens de in dat Naschrift aangegeven grenzen moet dan niet alleen het stroomgebied van de Masoepoe- en

Mamasarivieren tot de Sa'dansche groep gerekend worden (van dat gebied staan in het Naschrift slechts de *To Mamasa* en *To Melabo* vermeld, het omvat echter alle districten van de huidige onderafdeeling boven-Binoeang met uitzondering van Pitoe Oeloenna Saloe), maar ook het gebied van de federatie Pitoe Oeloenna Saloe (de daar genoemde *To Rambun, To Aralle, To Mambi, To Taboelahan, To Rante Boelawan* en *To Matanga*) en voorts ook het gebied der *To Mangki*".

Ook staat daar reeds vermeld, dat *Rante Boelawan* dat op de Schetstaalkaart ten O. van Mamoedjoe en Tapalang geteekend is, in werkelijkheid een eind ten Z. ligt van de plaats, waar op de taalkaart de B. Mambi is aangegeven.

In het artikel „Sa'dansche Talen" in de Encyclopaedie van Ned.-Indië 2e druk worden in overeenstemming met de gegevens van bovengenoemd Naschrift de grenzen van de Sa'dansche groep nog wat nauwkeuriger aangegeven.

Zooals boven reeds vermeld is, moet de taal der *To Mangki* en omliggend gebied tot de Sa'dansche groep gerekend worden [3]).

De dialecten echter gesproken in het gebied der federatie Pitoe Oeloenna Saloe en het aanverwante taalgebied in de landschappen *Balanipa* en *Tjenrana* en de onderafdeeling *Mamoedjoe* gelegen, meen ik in een aparte groep te moeten samenvatten, die ik de Pitoe Oeloenna Saloesche groep zou willen noemen.

---

[3]) In het bovengenoemde Naschrift zou Dr. Adriani de grens van de Sa'dansche groep ten O. van *Galoempang* willen trekken. Dit is eveneens het geval in het artikel „Sa'dansche Talen" in de Encycl. v. N. I. 2e druk. Dit geschiedt op grond van een mededeeling van een Napoesch hoofd, dat de bewoners van *Galoempang*, door het hoofd *To Taloempa* genoemd, een andere taal zouden spreken dan het Sa'dansch, van welke het ontkenningswoord *tente ria* zou luiden. Welk dialect hiermee bedoeld wordt, is mij niet bekend. De bewoners van het dorp Galoempang en omliggend gebied spreken Mangki'sch.

In woordvorming staat zij heel dicht bij de Sa'dansche groep, in klankstelsel zijn er verschillende afwijkingen, terwijl zij in woordenschat zich gedeeltelijk bij het Mandarsch en wel bij het Mamoedjoesch dialect, en zich gedeeltelijk bij de Sa'dansche groep en wel bij het Mamasa-sch aansluit.

Men zou hier eerder bij de Mandarsche dan bij de Sa'dansche groep kunnen indeelen, maar van het Mandarsch onderscheidt zij zich weer, doordat zij de sluitmedeklinkers *l*, *r* en *s* niet gespaard heeft.

De door mij voorgestelde. W. grens van de Sa'dansche groep loopt dus in tusschen Mamasa (het stroomgebied van de Mamasarivier) en Pitoe Oeloenna Saloe en loopt daarna ten W. van het gebied der Mangkisch sprekende Toradja's van het stroomgebied van de Saloe Haoe en de Karamarivieren, een lijn, die van Mamboe N. W. loopt tot het snijpunt van den breedtegraad van 3°-Z. B. met 119°-10' O. L. en daarna N. O. tot aan de grens van de onderafdeelingen *Mamoedjoe* en *boven-Binoeang — Pitoe Oeloenna Saloe*, op 119°-25' O. L. Vandaar loopt ze, die grens W.-waarts volgende, tot waar deze den bovenloop van de Saloe Haoe snijdt op 2°-41' Z. B. en vandaar ten W. van de Saloe Haoe, om N.-waarts de *Karama*-rivier te snijden op haar benedenloop een 10' O. L. ten W. van Galoempang; dan gaat ze verder N.-waarts tot *Sendana*, in het bovenstroomgebied van de *Loewoe*-rivier op het snijpunt van den breedtegraad 2°-15' Z. B. met 119°-20' O. L.

§ 2. Karakteristiek van het Rongkongsch tegenover het Sa'dansch.

Behalve het eigenlijke Sa'dansch behoort ook het Rongkongsch, dat evenals het Sa'dansch het ontkenningswoord Tae' bezigt, tot de Sa'dansche taalgroep. Het Rongkongsch in het gebied der To Rongkong en de overige Toradjasche bevolking van de onderafdeeling Masamba gesproken, laat zich van het eigenlijke Sa'dansch in het volgende onderscheiden:

I. De *w* tusschen twee klinkers, welke in een groot gedeelte van het Sa'dansch taalgebied is weggevallen, is in het Rongkongsch bewaard gebleven en is daar een dentilabiale klank, b.v.: *bawa:* „brengen", Sa'd. *baa;* meta*w*a: ‚lachen", Sa'd. *metaa;* re*w*oe: „gras", Sa'd. *rioe;* so*w*e: „verbranden", Sa'd. soë; pe*w*o: „lendegordel", Sa'd., *pio;* soe*w*oen: „naar buiten gaan", Sa'd. *soen.*

II. Het geregeld voorkomen van de palatale klanken *tj, dj,* en *nj,* welke in het Sa'dansch door *t, d* en *n* vertegenwoordigd worden, b.v.: *Matjanning:* „zoet", Sa'd. *matanning; djaka":* „zoeken", Sa'd. *daka"; ma'njemoenjemoe:* „fluisteren", Sa'd. *ma'nemoe-nemoe.*

III. Het geregeld voorkomen van de *dj* tusschen twee klinkers, waar het Sa'dansch *j* heeft, b.v.: *podja:* „strik", Sa'd. *poja, tingadjo:* „voorzijde", Sa'd. *tingajo, badja:* „milt", Sa'd. *baja.* In het Sa'dansch valt de *j* tusschen twee *a's* in een groot gedeelte van het taalgebied uit.

De drie bovengenoemde verschijnselen treft men ook in verschillende streken van het Sa'dansche taalgebied aan en wel in de districten *Sa'dan, Baloesoe* (Rante Pao); *Mebali, Gandang Batoe, Rano, Boeakajoe* (Ma'kale), in het district *Bolong* en de bovengenoemde bergdorpen van het landschap *Walenrang* en in de bergdistricten *Pantilang, Maindo, Boloe, Kanna* en *Rante Balla* alle in de onderafdeeling Palopo gelegen.

IV. De woordenschat van het Rongkongsch vertoont wat meer verwantschap met het Boegineesch en ook het Makassaarsch dan het Sa'dansch.

Voorbeelden zijn: *panasa:* „nangka", Boeg. id., Sa'd. *nangka'* — inoe': „drinken", Boeg. *inoeng,* Sa'd. *iroe'* — *sitalli:* „een verbond sluiten", Boeg. *sitelli',* Sa'd. *sibassa;* — *mesakka':* „ontkennen", Boeg. *masakka',* Sa'd. meonggan; — batoa: „groot", Boeg. id., Sa'd. *kapoea;* — *djoeling:* „scheel". Boeg. id. Sa'd. *bilong;* — lewong: „in bamboe koken", Mak. *lebong:* „jonge bamboe", Sa'd. *piong;* — *diroekoei:* „de sawahs worden bewerkt", Loe-

woesch id., — Mak. *roekoe:* „gras", Boeg. *roe'*, Sa'd. *parioe.*

V. Daarnaast bevat de woordenschat een aantal woorden, die noch Sa'dansch, noch Boegineesch zijn. Eenige van die woorden kunnen aan het Loewoesch ontleend zijn.

Voorbeelden zijn: *marenden:* „broeder, zuster", Sa'd. „*sioeloe*", *sileto; rekan:* „zweet", Sa'd. *ma'poe'; bangke:* „watergoot", Sa'd. *kalo'; mandjo:* „gaan", Loewoesch id., Sa'd. *male; loarang:* „dorstig", Loewoesch id., Sa'd. *ma'rang.*

VI. Een Boegineesch verschijnsel is het voorkomen van de *nr*-klank in het Rongkong district *Siteba* (ook wel *Titeba* genoemd) in het bovenstroomgebied van de *Makawa*-rivier in Waiboenta en in de bergdorpen van het landschap *Walenrang.* Voorbeelden zijn: *ponrang:* „ananas", Sa'd. *pondan; to Sanrang:* „pandeling", Sa'd. *to Sandang; konrek:* „naar boven gaan", Sa'd. *kendek.*

Overigens echter vertoont het Rongkongsch een zoo uitgesproken Sa'dansch karakter, dat het zeer zeker tot de Sa'dansche groep behoort.

§ 3. Karakteristiek van het Mamasasch tegenover het Sa'dansch.

In de derde plaats behoort tot de Sa'dansche groep het dialect of het idioom gesproken door de bewoners van het stroomgebied van de *Masoepoe-* en de *Mamasa*-rivieren, zijrivieren van de Sa'dan, liggende in de onderafdeeling boven-*Binoeang* (afdeeling Mandar). Dit is een homogeen taalgebied, dat niet belangrijk van het Sa'dansch afwijkt. Het bezigt *tae'* als ontkenningswoord.

De afwijkingen zijn de volgende:

I. Het regelmatig optreden van de *w* als tusschenklank tusschen twee *a's*, b.v.: *masawa:* „morgen"; *menawa:* „ademen".

II. Hier en daar heeft het Mamasa-sch *a*, waar het Sa'dansch o bezit, b.v.: *monda:* „genezen", Sa'd. *mondo; malora:* „recht", Sa'd. *malolo.*

III. De *m* van *oem* als voorvoegsel gebezigd is bewaard gebleven en niet *n* geworden, als in het Sa'dansch, b.v.: *mokko':* „zitten" uit *oemokko'*, Sa'd. *no'ko'; morong:* „zwemmen", Sa'd. *norong.*

IV. Hier en daar valt, evenals in het Boegineesch de *k* als beginner weg, b.v.: *ita:* „zien", Sa'd. *kita; ande:* „eten", Sa'd. *kande.* Dit geldt niet voor het taalgebied ten Z. van het district *Mesawa*, tot zoover daar Mamasa-sch gesproken wordt.

V. *a*). Waar het Sa'dansch *r* heeft, vertoont het Mamasa-sch soms *d*, b.v.:

dokko: „naar beneden", Sa'd. *rokko;*

dekke: „stroomopwaarts", Sa'd. *rekke.*

b). Wisseling van *l* en *r* komt evenzeer voor, b.v.: Sa'd. *malolo:* ‚recht", *madoro*, osango: *malora;* Sa'd. *moroeroe';* „recht", *maloeroe'.*

VI. Ook de woordenschat wijkt af van die van het Sa'dansch.

Het Mamasa-sch staat in woordenschat wat dichter bij het Makassaarsch en Boegineesch dan het Sa'dansch.

De meeste van deze met het Makassaarsch en Boegineesch gelijkluidende woorden heeft het Mamasa-sch gemeen met de taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe. Ze zullen bij de behandeling van die groep vermeld worden. Behalve die zijn er nog de volgende voorbeelden: *Nosoc, soepiran, tea:* „niet willen", Mesawa *tia*, Mak., Boeg. *tea; degoe*[2]: „vloertje op de rijstschuur", Mak., Boeg. *dego*[2].

Voorts heeft het Mamasa-sch, evenals de Pitoe Oeloenna Saloe groep een aantal woorden met het Mandarsch gemeen, welke ook onder die groep vermeld zullen worden.

Andere van het Sa'dansch afwijkende woorden, behalve die onder de groep van Pitoe Oeloenna Saloe vermeld zullen worden, zijn de volgende:

oma': „stom", Sa'd. *mamang; ballo;* „hoofdkussen", Sa'd. *alonan; basisi:* „schurft", Sa'd. *re'pe'; bonde:*

„akker, kebon", Sa'd. *pa'lak, bara'ba';* dengan: „zijn", Sa'd. *den.*

§ 4. Karakteristiek van het Mangki'sch tegenover het Sa'dansch.

In de vierde plaats behoort tot de Sa'dansche groep de taal gesproken door de bewoners van het boven-*Karama* stroomgebied en dat van haar zijrivieren, de *Saloe Karataoeng* en de *Saloe Haoe,* die hoewel in taal onderling wat afwijkende toch een homogeen taalgebied vormen. De bewoners van de dorpen ten O. van *Galoempang: Lebani, Dengan, Boelo, Korang, Pekaro, Kawatang, Saloe Banga, Malolo, Mapo', Lamboe', Banggolo* en *Tala Lasa,* worden *To Mangki'* (*To Makki*) genoemd. Dien naam volgende zou men de taal van dit geheele gebied het *Mangki'sch* kunnen noemen. Het *Mangki'sch* bezigt *tae'* als ontkenningswoord. De afwijkingen van het Sa'dansch zijn de volgende:

I. Het regelmatig optreden van de *w* als tusschenklank tusschen twee klinkers, b.v.: *metawa:* „lachen", *towe:* „vasthouden". Evenals in het Rongkongsch is deze *w* een dentilabiale.

II. Evenals in het Mamasa-sch is ook hier de *m* van het voorvoegsel *oem* bewaard gebleven en niet tot *n* geworden, als in het Sa'dansch b.v.: *mo'ko:* „zitten", Sa'd. *no'ko; miling iling:* „neen knikken", Sa'd. *niling-iling.*

III. Hier en daar valt, zooals dat ook in het Mamasa-sch het geval is de *k* als beginner weg, bv.: ita: „zien", Sa'd. *kita; oemande:* „eten" (naast *koemande*), Sa'd. *koemande.*

IV. Het Mangki'sch heeft de neiging de *k* tot *h* te verzwakken, bv. *kahaoe:* „kapok", Sa'd. *kakaoe; pehali:* „graafstok", Sa'd. *pekali; boehoe:* „gebeente, pit van een vrucht", Sa'd. *boekoe.*

V. Ook de woordenschat wijkt af van die van het Sa'dansch.

Ook het Mangki'sch staat in woordenschat evenals het Mamasa-sch wat dichter bij het Makassaarsch en Boegineesch dan het Sa'dansch.

De voorbeelden worden vermeld onder de Pitoe Oeloenna Saloe-groep, met welke het Mangki'sch ze gemeen heeft.

Ook heeft het Mangki'sch een aantal woorden met het Mandarsch gemeen, welke eveneens onder de Pitoe Oeloenna Saloe-groep zullen vermeld worden, omdat het Mangki'sch ook die meerendeels met de P. Oe. S.-groep gemeen heeft.

Ook de voorbeelden van de andere van het Sa'dansch afwijkende woorden, die het Mangki'sch met de P. Oe. S. groep gemeen heeft, worden daar genoemd.

Voorts zijn er nog andere van het Sa'dansch afwijkende woorden van welke de volgende vermeld mogen worden:

salo'do': „broeder zuster", Sa'd. *sioeloe' sile'to; metimba:* „antwoorden", Sa'd. *mebali; sondo';* „wond", Sa'd. *bangke; salewa';* Mamasa *soelewa':* „venster", Sa'd. *pentiroan; oro:* „rook", Sa'd. *ramboe; sobok:* „asch", Sa'd. *aoe; bondo:* ‚buffel" Sa'd. *tedong; titi':* „weinig", Manasa-sch *titti"*, Sa'd. *sidi'; eno:* „kraal", Sa'd. *manik; sikobo';* „verzamelen", Sa'd. *sirampoen.*

B. De grenzen van de Loewoesch-Masenrempoeloesche Taalgroep.

§ 1. Aanduiding van de grenzen van de Loewoesch-Masenrempoeloesche taalgroep.

Gelijk boven reeds vermeld werd, hebben wij de taal gesproken in enkele dorpen in het O. van de onderafdeeling Masama *(Moente* en *Tammoekoe')* en de taal van het Paloposche kustgebied buiten de Sa'dansche groep geplaatst. De taal van bovengenoemde streken noemen wij het *Loewoesch.* Ook de dialecten, gesproken in het gebied van de fede-

ratie *Masenrempoeloe*, [4]) de landschappen *Maiwa*, *Enrekang*, *Doeri*, *Kassa* en *Batoe Lappa'* kunnen moeilijk meer gerekend worden te behooren tot de Sa'dansche taalgroep. Deze dialecten vormen met elkaar een groep, die tusschen de Sa'dansche en de Makassaarsch-Boegineesche instaat, welke de Masenrempoeloesche of sub-Toradja-sche [5]) genoemd kan worden.

Behalve de dialecten gesproken in de bovengenoemde landschappen behooren nog tot deze groep het *Letta-sch* en de taal van *Radjang*, *Bassean* en *Oeloe Sa'dan*, het gebied van de z.g.n. *Lembangs* in het N. van de onderafdeeling *Pinrang*. Beide, het Loewoesch en het Masenrempoeloesch staan in tusschen de Sa'dansche groep en het Boegineesch. In woordvorming sluiten zij zich geheel bij het Sa'dansch aan, in woordvorm en woordenschat staan zij wat dichter bij het Boegineesch dan het Sa'dansch. Toch wijkt de woordenschat ook weer aanmerkelijk èn van het Sa'dansch èn van het Boegineesch af. Wij hebben beide vereenigd in een aparte groep, de Loewoesch-Masenrempoeloesche groep (M.).

De grenzen van deze taalgroep zijn als volgt aan te geven:

In het N. een lijn te beginnen bij het snijpunt van den breedtegraad 3°-25' Z. B. met 119°-32' O. L. (Gr.), aan den rechteroever van de Mamasarivier, vandaar O.-waarts de Z. grens van de Sa'dansche groep volgende,

---

[4]) Zie daarover v. Braam Morris: „Geschiedenis van het Bondgenootschap Masenrempoeloe" T.B.G. XXXVI. De naam Masenrempoeloe is het Boegineesch *Ma'sinri-mpoeloe'*, samengesteld uit ma'sinring (nabij) en boeloe' (berg). De zes landschappen van deze federatie dragen dus den gemeenschappelijken naam van „de landen nabij het gebergte", zie De Bar. Spr. tor. III blz. 144.

[5]) Deze laatste naam zou men kunnen ontleenen aan de voorstelling van dit taalgebied op de taalkaart van Celebes in het Koloniaal Verslag van 1894 door Dr. Brandes toegelicht in Not. Bat. Gen. dl. XXXII 1894 bijl. blz. XXIV. Zie ook het over de taal van Masenrempoeloe meegedeelde in de Bare'e sprekende Toradja's III, blz. 143.

den breedtegraad 3°-25' Z. B., de Mamasarivier en de Sa'danrivier over tot aan het snijpunt van de grenzen van de onderafdeelingen Rante-Pao — Ma'kale Enrekang en Pinrang, N. O.-waarts tot benoorden Kalosi tot aan de grens van de onderafdeelingen Palopo en Enrekang, dan Z. O.-waarts langs den kam van het *Latimodjong*-gebergte tot een het snijpunt van 3°-38' Z. B. met 120°-20' O. L. tot aan den bovenloop van de *Siwa*rivier, vandaar N. O.-waarts tot de *Badjo*-rivier dicht bij Badjo op 120°-20' O. L. vandaar N. W.-waarts tot aan *Latoeppa'*, ten W. van Palopo op 120°-10' O. L. en vandaar een lijn N.-waarts tot aan het snijpunt van den breedtegraad 2°-50' Z. B. met 120°-15' O. L., vandaar O.-waarts den breedtegraad 2°-50' Z. B. volgende tot aan de golf van *Bone*. In het O. volgt de grens de kust van de golf van Bone tot aan 3°-35' Z. B. In het Z. loopt de grens van de zeekust tot aan de *Siwa*rivier, vandaar Z. W.-waarts tot aan het snijpunt van de grenslijnen van de onderafdeelingen Palopo, Wadjo en Sidenrang-Rapang, vandaar tot aan het snijpunt van den breodtegraad 3°-50' Z. B. en 120°-0.2' O. L. benoorden *Bila* in *Pitoe ri Awa*, vandaar de *Saloe Boja* stroomopwaarts volgende tot aan de grens van de onderafdeelingen *Sidenrang-Rapang* en *Enrekang* op 3°-45' Z. B. en die grens volgende tot aan het snijpunt van de grenslijnen van de onderafdeelingen Sidenrang-Rapang, Enrekang en Pinrang, vandaar langs de grens van de onderafdeelings Enrekang en Pinrang tot waar deze de Sa'danrivier snijdt en de Sa'danrivier volgende tot het snijpunt van den breedtegraad van 3°-42' Z. B. met 119°-35' O. L. en vandaar N. W.-waarts naar Straat Makassar, iets ten Z. van Tg. *Kajoeangin* op 3°-41' Z. B. en 119°-30' O. L., vandaar de kustlijn volgende tot aan de grens van de onderafdeelingen Pinrang en Balanipasche en Binoeangsche Benedenlanden op 3°-31' Z. B. en 119°-28' O. L. en vandaar tot het snijpunt van 3°-25' Z. B. met 119°-32' O. L.

De grens van het Masenrempoeloesch op de Schetstaalkaart van Celebes moet dus in het N. ten N. en niet ten Z. van Kalosi in het Z. wat Zuidelijker van de grenslijn van de onderafdeelingen Enrekang-Rapang en in het Z. W. wat Zuidelijker en dichter bij de Sa'danrivier en vervolgens langs de kust loopen.

In het N. grenst het taalgebied van de Loewoesch-Masenrempoeloesche groep aan het Mamasa-sch (ontkenningswoord *tae'*) verder Oostelijk aan het Sa'dansch (ontkenningswoord *tae'*) en aan het benedenstroomgebied van de Rongkongrivier aan het Rongkongsch (ontkenningswoord *tae'*). In het Z. grenst het in de onderafdeelingen Wadjo, Sidenrang-Rapang en Pinrang aan het Boegineesch (ontkenningswoord *de'*), in het N. W. aan het Binoeangsch (ontkenningswoord *denri*) en aan het Mamasa-sch, dat in de onderafdeeling Balanipasche en Binoeangsche Benedenlanden gesproken wordt.

Tot deze groep behoort allereerst het Loewoesch (M 1), gesproken in de kustvlakte van de onderafdeeling Palopo, voor zoover het Boegineesch daar niet is gaan overheerschen. Ook wordt Loewoesch gesproken in de dorpen *Tjamma* en *Tjampao* van het bergdistrict *Pitoe ri Ase* in de onderafdeeling Sidenrang-Rapang.

In de onderafdeeling Palopo zijn in het district *Wara* een aantal Boegineesch sprekende dorpen, t.w.: *Oeni Lawi*, *Saloebongko*, *Walangpalang*, *Pombaka*, *Pongpengan*, *Leboekang*, *Balandae*, *Batoepasi'*, *Tappong*, *Panggali*, *Masangan*, *Pandjala* en *Sorotanga*, eveneens in het landschap *Walenrang* van dezelfde onderafdeeling, t.w. *Saloe Ba'tang*, *Marobi* en *Rampoan*. Het ontkenningswoord van het Loewoesch is *tae'*. Verder behooren er toe de dialecten van *Masenrempoeloe:* het *Doerisch* het *Maiwa-sch*, het *Enrekangsch* en de zich daarbij nauw aansluitende dialecten van *Kassa*, *Batoelappa'*, *Letta*, *Radjang*, *Bassean* en *Oeloe Sa'dan*.

Het Doerisch (M 2) wordt gesproken in de landschappen *Alla'* (met uitzondering van de in het N.

daarvan liggende Sa'dansch sprekende dorpen), *Maloeah* en *Boentoe Batoe*. Het ontkenningswoord luidt *teda*.

Het Maiwa-sch wordt gesproken in het landschap *Maiwa*. (M 3). Verder nog in de onderafdeeling Sidenrang-Rapang in de aan Maiwa grenzende bergstreken in het district *Pitoe ri Ase*, in de dorpen *Tjimpolong*, *Tjempa*, *Betaoe*, *Lamarrang*, *Matadjan*, *Tjompong*, *Salo' Djampoe*, *Bolapatti*, *Batoe*, *Tanah toro*, *Boemboen taoe*, *Larioe*, *Tomea Wala-Wala*, *Tamapole* en *Boentoe Boeangin*. Voorts ook nog in eenige dorpen van het district *Pitoe ri Awa* in het stroomgebied van de *Bila*-rivier t.w. *Wala*, *Boeloetjenrana* en gedeeltelijk in *Aloepange* en *Botto'*. Het ontkenningswoord luidt *anda*, *inda* en *enda*; *tanda* beteekent: „het is niet"; ook komt *tang* voor in vormen als *tangkoeissan:* „ik weet het niet", hetgeen ook als zoodanig in het Sa'dansch gebruikt wordt. Het Maiwa-sch is wat meer beïnvloed door het Boegineesch dan de andere dialecten. In woordenschat sluit het zich dichter bij het Doerisch aan dan bij het Enrekangsch en verwanten.

Het Enrekangsch wordt gesproken in het landschap van dien naam (M 4). Het ontkenningswoord luidt *indjoo*, daarnaast *taen:* „er is geen" en *tak* in uitdrukkingen als *tak kelanto-lanto:* „geen kroost hebben".

De dialecten van de landschappen *Kassa*, *Batoelappa'*, *Letta* en de *lembang*, *Radjang*, *Oeloe Sa'dan* en *Bassean* sluiten zich nauw aaneen en staan dicht bij het Enrekangsch, met hetwelk ze in een subgroep zijn onder te brengen (M 4).

Volgens mededeelingen van den Controleur van Sidenrang-Rapang, den Heer H. L. Lanting, mij in 1924 verstrekt, wordt in het gebergte ten W. der vlakte van Sidenrang nog het Letta-sch gesproken.

Het ontkenningswoord luidt *indjoo* (in het dialect van Batoelappa' *ntjoo*); *taen* beteekent: „er is geen". *Taenda:* „niet"; *tangia* (Sa'd. id.): „niet, als een ontkenning van hetgeen te voren gezegd is, Mal. *boekan*".

Van de taal van de lembang *Binanga Karaeng* ten W. van Radjang en *Letta*, welke ook tot deze groep moet behooren, heb ik geen gegevens kunnen verkrijgen.

§ 2. Karakteristiek van de Loewoesch-Masenrempoeloesche taalgroep.

De Loewoesch-Masenrempoeloesche groep laat zich door de volgende kenmerken van de Sa'dansche groep onderscheiden:

I. Ze bezit de *w* tusschen twee *a's*, welke in een groot gedeelte van het Sa'dansch niet meer gehoord wordt, bv.: *bawa:* „brengen", *metawa:* „lachen".

In het Loewoesch treft men deze *w* ook aan tusschen twee niet gelijke klinkers, bv. *rewoe:* „gras", Sa'd. *reoe* en *rioe; lawoe:* „pompoen", Sa'd. *laoe; sowe:* „verbranden", Sa'd. *Soë; battawe':* „cassave", Sa'd. *battae'*.

II. Het geregeld voorkomen in deze groep van de palatale klanken *tj*, *dj* en *nj*, die in het Sa'dansch door *t*, *d* en *n* vertegenwoordigd zijn, bv. *tjobo':* „dolk", Sa'd. *tobok; djoekoe';* „vleesch", Sa'd. *doekoe'; ma'njemoe-njemoe:* „fluisteren", Sa'd. *ma'nemoe-nemoe.*

III. Het geregeld voorkomen van de *dj* tusschen twee klinkers, waar het Sa'dansch *j* heeft, bv.: *gadjang:* „dolk", Sa'd. *gajang:* „gouden kris"; *kodjong:* „wond", Sa'd. kojong; *kadjoe:* „boom, hout", Sa'd. *kajoe.*

Zooals boven reeds vermeld, komen de drie bovengenoemde kenmerken ook in verschillende streken van de Sa'dansche groep voor, in de districten Sa'dan Baloesee (Rante Pao), Rano, Boeakajoe, Mebali, Gandang Batoe (Ma'kale), in het district Bolong en de bergdorpen van het landschap *Walenrang* en in de bergdistricten *Pantilang*, *Maindo*, *Boloe*, *Kanna* en *Rante Balla*, alle in de onderafdeeling Palopo gelegen. Ze zijn echter geen algemeene kenmerken van de Sa'dansche taalgroep.

In het Masenrempoeloesch wordt in sommige gevallen *dj* of *tj* aangetroffen, waar het Sa'dansch *l* bezigt.

Voorbeelden zijn: *Alla'* (Doerisch) en *Boelo* (Maiwa-sch): *madjoko-djoko:* „zwijgen" Sa'd.: *Maloko-loko;* Maiw.: *mape etjà-etjà:* „langzaam gaan", Sa'd. *pela'-ela';* Maiw. *boetjili':* „hagedis", Sa'd. *boelilik.*

IV. Deze groep vertoont voorts het typische Boegineesche klankverschijnsel van het voorkomen van de *tj,* waar het Sa'dansch *s* heeft, bv.: *tjaoe':* „de baas zijn, krachtiger zijn dan", ook „genezen zijn", Sa'd. *saoe'-matjakka* en *tjakke:* „koud", Sa'd. *masakka'* en *masakke;* tjokkong: „nek", Sa'd. *sokkong.*

In woordenschat nadert zij het Boegineesch veel meer dan het Sa'dansch.

Voorbeelden zijn: *matjai':* „boos", Boeg. id. Sa'd. *sengke;* matja: „knap", Boeg. id. Sa'd. manarang; tia en tea: „niet willen", Boeg. *tea,* Sa'd. *moka, noka; adje:* „voet, been, poot", Boeg. id. Sa'd. *lette', lentek; metjoe:* „spuwen", Boeg. *mitjoe,* Sa'd. *mettoedoe; loka:* „pisang", Boeg. id.; Sa'd. uitsluitend *poenti.*

Ook vertoont haar woordenschat meer verwantschap met het Makassaarsch dan het Sa'dansch, b.v.: *roekoe:* „de sawah zuiveren van gras", Mak. *roekoe'* (Boeg. *roe'*), Sa'd. *parioe.*

Loewoesch: *taipa:* „mangga", Mak. id. Sa'd. *pao.*

Masenrempoeloesch: *masolak:* „melaatsch", Mak. *sola'* (Boeg. *tjola':* „schurft"), Sa'd. *golen; basse:* „bos padi", Mak. *basse,* Boeg. *wasse.*

VI. Een groot gedeelte van den woordenschat wijkt zoowel van het Sa'dansch, als van het Makassaarsch en het Boegineesch af, zooals uit de volgende voorbeelden moge blijken:

Loewoesch: *madjambong:* „hoog", Sa'd.: *madao; mandjo:* „gaan", Masenremp. id. en Oeloe Sa'dan, Letta-sch: *ondjo,* Batoelappa': *mondjo,* Bassean: *indjo,* Maiw.: *indja,* Sa'd. *male, lao;* Loew.: *kaindi:* „kemiri", Maiw. id., Sa'd.: *kamiri.*

Masenremp.: *magadja:* „slecht" en *gadja:* „erg", Sa'd. *kadake; pakka:* „jongeling"; Doer. *kalitjo* en

katjilo: „hagedis", Enrek. *galitjo,* Sa'd. *boelilik;* Maiw. *kaitja:* „groot", Sa'd. *kasalle;* Maiw. Batoel., Radjang, Bassean: *medondon:* „'s ochtends in de vroegte", Sa'd. *melambi';* *kassa: anga',* Batoel., Radjang *onga',* Bassean, Oeloe Sa'dan *anga'* en *onga':* „zoeken", Sa'd. *daka';* Radjang, Oeloe Sa'dan: *dea,* Batoel. Bassean: *dai,* Radjang, Batoel. Bassean, Letta: *dengan:* „geven", Sa'd. *ben, bengan.*

VII. Voorts komen sporadisch nog eenige typische Boegineesche klankverschijnselen in deze taalgroep voor:

a). Het optreden van de geprenasaleerde *r,* waar het Sa'dansch *nd* bezigt. Voorbeelden zijn: *ponrang:* „ananas", Sa'd. *pondan;* *kanre:* „eten", Sa'd. *kande;* Batoel. *linro:* „voorhoofd", Sa'd. *lindo.*

b). De neiging hier en daar een velare sluiter te bezigen, waar het Sa'dansch *n* als sluiter heeft. Voorbeelden zijn:

Loew. *kang:* „wij" (exclus.) als suffix bij de w. w. vormen, Sa'd. *kan;* *pangang:* „sirih-pinang", Sa'd. *pangan;* *boeloeang:* „ramboetan", Sa'd. *boeloean;* Masenreng: *daoeng:* „blad", Sa'd. *daoen;* *i lalang:* „in", Sa'd. *lan;* *bolokang:* „snotterig", Sa'd. *bolokan.*

Overigens sluit deze groep zich in klankstelsel dicht bij de Sa'dansche groep aan. Verschillende typisch-Boegineesche klankverschijnselen, als het gebruik van de pèpèt, het afwerpen van de *k* als beginner, en het maken van de geprenasaleerde mediae tot tenues treft men in deze groep niet aan. Ditzelfde geldt ook van de vormelementen. Het voorvoegsel *me* b.v., dat in het Boegineesch zoo goed als verouderd is, komt, evenals in het Sa'dansch, in deze groep veelvuldig voor en *oem,* dat in het Boegineesch niet meer in levend gebruik is, is hier, evenals in het Sa'dansch als infix wel min of meer verouderd, maar als prefix nog in levend gebruik.

Het Masenrempoeloesch laat zich nog door eenige bizondere verschijnselen kenmerken:

a). In het Doerisch is de sluitmedeklinker, die in het Sa'dansch tot hamzah geworden is, soms door *h* vertegenwoordigd.

Dit geldt zoowel de woorden, waar de hamzah in het Sa'dansch den typischen klank van de *R G H* met als ook de gevallen, waar zij een anderen medeklinker vertegenwoordigt.

Voorbeelden zijn: Sa'd. *ipa':* „zwager", *ipah;* Sa'd. *oeka':* „slang", *oelah* (soms is de bovengenoemde typische klank in het Doerisch *g* bv.: *ninog:* „aardbeving", Sa'd. *lino';* *elog:* „speeksel", Sa'd. *elo'*) ; Sa'd. *maloea':* „ruim", *maloeah;* Sa'd. *pangala':* „bosch", *pangalah.*

Waar bovengenoemde en ook de met hamzah gesloten woorden het achtervoegsel *an* aangehecht krijgen, treedt hier niet als in het Sa'dansch de *r* of *s* als klinkerscheider op, maar doet de *t* als zoodanig dienst, b.v.: *toekatan:* „stijgend", Sa'd. *toekaran* van *toeka';* *bokotan:* „lende juk", Sa'd. *bokoran* van *boko':* „rug".

b). Bij woorden, die met *k* gesloten zijn, wordt het possessief-suffix *na* na de *k* gevelariseerd tot *ng* en de *k* wordt dan vóór de *ng* tot hamzah of valt weg.

Dit heeft plaats in het Enrekangsch, Letta-sch, Batoelappa'sch en Basseansch.

Voorbeelden zijn: Enrek. *pe'pak:* „boomschors", *pe'panga:* „de schors er van". Letta-sch, Basseansch *anak:* „kind", *ana'nga:* „zijn kind"; Enrek. *loeloek:* „top", *loeloenga kajoe:* „boomtop".

Dit zal wel veroorzaakt hebben, dat de woorden die in het Sa'dansch, Doerisch en Maiwa-sch op *k* en hamzah uitgaan hier soms met *ng* gesloten worden, b.v.: Batoel.; Letta-sch, *beloeang:* „haar", Sa'd. beloeak; Enrek., Batoel. *awang:* „middel", Sa'd. *awak.*

c). In het Masenrempoeloesch komt veelvuldig *d* voor, waar het Sa'dansch *l* of *r* bezigt, b.v.: Maiw. en Batoel. *meodi*, Sa'd. *meoli;* Boentoe Batoe, Enr. *dantc:* „vlakte", Sa'd. *rante.*

Ook heeft het Masenrempoeloesch wel *l*, waar het Sa'd. *r* bezigt, b.v. Letta-sch lara: „bloed", Sa'd. *rara*, Enr. Batoel.; Letta-sch *maliri:* „geel", Sa'd. *mariri*.

d). In het Maiwasch is het achtervoegsel *an* tot *a* geworden, b.v.: *poeroe-poeroea':* „door mazelen aangetast", Sa'd. *poeroean; patindoa':* „slaapplaats".

C. De Grenzen van de Taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe.

§ 1. Aanduiding van de grenzen, van de taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe.

Hierboven werd reeds medegedeeld, dat de dialecten, gesproken in het gebied der federatie Pitoe Oeloenna Saloe en het aanverwante taalgebied in de landschappen *Balanipa* en *Tjenrana* en de onderafdeeling *Mamoedjoe* gelegen, vooral in woordenschat belangrijk van de Sa'dansche groep afwijken en daarom vereenigd zijn in de groep van Pitoe Oeloenna Saloe. (N.) („De Zeven Rivierbronnen"), zoo genoemd naar het voornaamste gebied van deze taalgroep. De woordenschat, die zeer zeker heel wat verwantschap heeft met die van de Sa'dansche groep, in het bizonder met het Mamsa-sch, sluit zich wat meer bij het Makassaarsch en Boegineesch aan dan het Sa'dansch. Ook zijn er heel wat woorden, die deze groep gemeen heeft met het Mandarsch.

Een bijna algemeen klankverschijnsel van deze groep is dat de *w* van de verwante talen tot *h* geworden is.

De dialecten in de Bare'e sprekende Toradja's III blz. 146 *Mamoedjoesch* genoemd, t.w. het *Rante Boelawangsch* en het *Saloe Tabangsch* behooren tot de Pitoe Oeloenna Saloesche groep. In het artikel „Mandarsche Talen in de Encyclopaedie van Ned.-Indië, 2e druk" rekent Dr. Adriani die dialecten echter niet meer tot het Mamoedjoesch, maar deelt daar mede, dat het Mamoedjoesch zijn gebied ten N. van *Tjenrana* heeft en wel aan de kust van Straat Makassar van de baai van Mamoedjoe af tot aan *Karosa*. M. i. is hiermede het

gebied van het Mamoedjoesch, dat tot de Mandarsche groep behoort, juist aangegeven [6]).

In bovengenoemd artikel deelt Dr. Adriani verder mee, dat ten O. van het Mamoedjoesch en ten N. der Mandarsche dialecten het gebied van het Sa'dansch ligt.

Zooals boven reeds gemeld, acht ik het taalgebied van de federatie Pitoe Oeloenna Saloe te behooren tot de afzonderlijke taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe. De O. grens van de taalgroep van P. Oe. S. loopt in tusschen Mamasa (het stroomgebied van de Mamasarivier) en P. Oe. S. De W. grens van de Sa'dansche groep moet dus heel wat Oostelijker getrokken worden dan dit geschiedt in het Naschrift op de Bar. sprekende Toradja's III aldaar blz. 711). De daar genoemde W. grens van de Sa'dansche groep is dus de W. grens van de P. Oe. Saloesche groep en kan ten Zuiden van de Karamarivier nog wat Westelijker getrokken worden. De daar aangegeven Z. grens moet wat Noordelijker getrokken worden van 3°-20' Z. B. in het W. tot 3°-25' Z. B. in het O., daar het gebied in het landschap *Balanipa*, dat nog tot de P. Oe. S. taalgroep behoort Noordelijker ligt dan de door Dr. Adriani aangegeven lijn.

De grenzen van deze taalgroep loopen als volgt:

In het Noorden een lijn loopende van *Lombang*[2] aan straat Makassar op 2°-35' Z. B., vandaar Z. O.-waarts van 119°-5' O. L. (Gr.) tot de *Saloe Haoe* op 119°-10', vandaar de Saloe Haoe stroomopwaarts volgende tot 2°-40' Z. B. en dan O.-waarts de grens van de onderafdeelingen Mamoedjoe en boven-Binoeang — Pitoe Oeloenna Saloe volgende tot haar snijpunt met

---

[6]) Hoewel de woordenschat van het Mamoedjoesch hier en daar nogal afwijkt van die van het Mandarsch mag het toch tot de Mandarsche groep gerekend worden. Het heeft b.v. de sluitmedeklinkers *l*, *r* en *s* gespaard. Van alle Mandarsche dialecten staat het het dichtst bij de P. Oe. S. groep. Zijn ontkenningswoord luidt *oede* en *oedai*, welk laatste woord ook het ontkenningswoord is van eenige dialecten van de P. Oe. Saloesche groep.

119°-25'. In het O. loopt de lijn parallel met de grens van de voormalige onderafdeeling P. Oe. S. met boven-Binoeang, een lijn, die in het Z. Westwaarts ombuigt tot 119°-12' O. L. op 3° Z. B. en vandaar weer Oostwaarts tot 119°-20' O. L., tot *Mamboe* op 3°-18' Z. B., vandaar naar het Z. tot 3°-25' Z. B.

In het Z. loopt de grens van dit punt af N.-waarts om de *Maloso*-rivier (Mapilli-rivier) te snijden op 3°-21' Z. B. en vandaar W.-waarts tot aan 118°-55' O. L. tot aan de grens van de onderafdeelingen Balanipasche en Binoeangsche Benedenlanden en Madjene. In het W. loopt de grens van af dit punt Noordwaarts ten W. van het district *Oeloe Manda'* op 119° O. L. tot de grens van de onderafdeelingen Madjene en Mamoedjoe, gaat dan weer N. W.-waarts tot vlak bij de kust van Straat Makassar, vandaar Noordwaarts tot vlak bij de hoofdplaats *Tapalang*, dan N. W.-waarts tot aan *Lebani* op 2°-45' Z. B., vandaar N. O.-waarts langs de hoofdplaats Mamoedjoe tot 118°-55' O. L. en 2°-42' Z. B. en verder parallel met de kustlijn tot Lombang[2].

In het N. grenst de Pitoe Oeloenna Saloesche taalgroep aan het Mamoedjoesch (ontkenningswoord *oedai* en *oede*) en aan het Mangkisch (ontkenningswoord *tae'*) in het O. aan het Mamasa-sch (ontkenningswoord *tae'*), in het Z. aan het Mamasa-sch in de onderafdeeling Balanipasche en Binoeangsche Benedenlanden en aan het Balanipa-sch (ontkenningswoord *andian*), in het W. aan het Tjenrana-sch (ontkenningswoord *andian* en *ida*) en aan het Mamoedjoesch.

Tot deze taalgroep behooren de dialecten, gesproken in zes van de zeven landschappen van de federatie Pitoe Oeloenna Saloe, welke naam „De Zeven Rivierbronnen" beteekent. (Het district *Tabang* in Mamasa gelegen, het zevende lid der federate, behoort tot het Mamasa-taalgebied).

Deze landschappen zijn de volgende:

Taboelahan, in het stroomgebied van de *Saloe Haoe*, *Aralle* in het stroomgebied van de Saloe Aralle (beue-

denstrooms de *Saloe Maloso* of *Saloe Mapilli* geheeten), *Mambi*, in het stroomgebied van de Saloe Mambi, *Bamban* in het bovenstroomgebied van de Saloe Mambi, *Rante Boelawan* in het stroomgebied van de *Saloe Makka* en de *Saloe Mehalahan* en *Matanga* in het stroomgebied van de *Matanga*-rivier.

Het dorp *Kajoeberang* in het landschap Aralle gelegen, is een uitzwerming van lieden van Bamban en *Saloe Rindoe* in het landschap Aralle is, evenals *Lakahan*, dicht bij de Saloe Haoe gelegen, een nederzetting van lieden van Rante Boelawan. Ook behoort tot deze taalgroep de taal der stammen, die uit het stamland van Aralle en Mambi zijn uitgezwermd en thans in de huidige onderafdeeling Mamoedjoe wonen, zooals de *To Mekante* in *Kaloekoe*, de *To Pamosean* in *Rante Dango*, de *To Singonjoi* in *Padang Baka* en *Padang Panga*, dicht bij de hoofdplaats *Mamoedjoe*. Het gebied van deze dialecten reikt tot dicht aan de kust van Straat Makassar. Voorts behoort tot deze taalgroep de taal van *Lombang*[2], ten N. van de hoofdplaats Mamoedjoe, die van *Taloedoe*, het gebied o.a. van de *To Boteng* in het O. van *Mamoedjoe*, van de To Boteng in Talapang en van het meerendeel der bewoners van het landschap *Talapang* o. a. van *Lebani* (in de hoofdplaats en omliggend gebied wordt Mamoedjoesch gesproken).

Verder telt deze taalgroep nog vele sprekers in het gebied van de bergstreken der Mandarstaten, t. w. de *To Popenga* in boven-*Maloenda*, de bewoners van de districten *Oeloemanda'* en *Majamba* in *Tjenrana*, van de districten *Taramanoe' Ambopadang* en *Toebi* van Balanipa, in de dorpen *Rappang*, *Boelo*, *Poeliwa* van het district *Mapilla* en in de dorpen *Tapango*, *Boessoe*, *Landi*, *Labasang*, *Dakka* en *Batoe* van het district *Tapango* van Balanipa.

In deze groep vormt het taalgebied van Aralle en Taboelahan met de taal van Lombang[2] en der To Sinjonjoi in de onderafdeeling Mamoedjoe een zeker eenheid (N 1). In deze dialecten is de *w* regelmatig tot *h* gewor-

den en de *r* tot den spirant *ch*. In de dialecten van *Mambi*, *Rante Boclavan* en *Matanga* wordt wel de *w* tot *h*, maar de *r* niet tot *ch*, hetwelk ook het geval is in de taal der *To Boteng*, van *Tapalang*, *Ocloemanda'* en ALLE ANDERE bovengenoemde streken, die tot deze taalgroep behooren (N 2) en in het dialect van Bamban gaat de *w* niet in *h* over (N 3). Dit dialect sluit zich ook overigens het dichtst aan bij het Mamasa-sch.

Ten aanzien van de taal van enkele streken is het moeilijk de grens te trekken. Zoo is ook in de taal van *Pebateang* en *Bambangang* in *Maloenda* en in die van *Toebo* (*Tjenrana*) de *w* tot *h* geworden, een algemeen verschijnsel van de P. Oe. Saloesche taalgroep. Daar echter deze dialecten, die Tjenrana-sch kunnen genoemd worden de *r* en de *s* als sluiters bezitten, hebben wij hen niet in de groep van Pitoe Oeloenna Saloe opgenomen. Dit is n.m.l. een voornaam criterium, waardoor de P. Oe. Saloesche groep zich van het Mandarsch laat onderscheiden, dat zij de sluitmedeklinkers *l*, *r* en *s* niet gespaard heeft.

Deze *l*, *r* en *s* zijn in het dialect van *Madjene*, *Tjenrana* en *Mamoedjoe* gespaard gebleven, de taal van Balanipa heeft echter slechts *r* en *s* als sluiters. Het is niet geheel juist, wat in de Bare'e sprekende Toradja's III blz. 156 vermeld staat, dat het dialect van Balanipa alleen *n* en *ng* als sluiters kent. Dit geldt wel van de aan Balanipa onderhoorige bergdistricten, de bovengenoemde districten Taramanoe', Toebi en Ambopadang, welke wij in de P. Oe. Saloesche taalgroep hebben opgenomen. De taal van het eigenlijke gebied van Balanipa kent de *r* en de *s* nog als sluiters.

Enkele aan het Mandarsch grenzende dialecten van het P. Oe. Saloesch hebben *ni* als vormer van den passieven vorm, b.v. de taal van *Lombang*[2], *Oeloemanda'*, *Majamba*, *Boclo*[2] (*Taramanoe'*) en *Taramanoe'* zelf. Aangezien echter in de Mandarsche taalgroep zelf naast de *ni*-vorm in de andere dialecten ook de *di*-vorm voorkomt, n.m.l. in het dialect van Balanipa, hebben wij

gemeend dit niet als criterium te moeten laten gelden om bovengenoemde dialecten buiten de taalgroep van P. Oe. S. te plaatsen, met welke zij overigens allerlei gemeen hebben.

De taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe wijkt in het volgende van het Sa'dansch af:

§ 2. Karakteristiek van de taalgroep van Pitoe Oeloenna Saloe.

I. De *a* van het Sa'dansch wordt in deze groep soms door *e* vertegenwoordigd, bv.:
rengke': „vinger", Sa'd. *rangka'*; *kaleppe'*: „op de heup dragen", Oeloemanda' *koeleppe'*, Sa'd. *kepak*.

Sommige dialecten hebben een uitspraak van de *a*, die naar de *e* zweemt en dus een overgang vormt tot de *e* van bovengenoemde woorden. Voorbeelden zijn: *Ratte bännäng:* „garen", Besoangin bännä, Taramanoe', mänö': „kip", Tapango: änä-änä: „kind".

Ook heeft wel het P. Oe. Saloesch *oe*, waar het Sa'dansch *a* bezigt, b.v.: *maloesoe:* „warm", Sa'd. *malasoe;* tinaroen: „pijltje van het blaasroer", Sa'd. *tinaran*.

De uitspraak van de *a* in sommige dialecten is zeer open en zweemt naar *o* en is ook wel *o* geworden. Voorbeelden zijn: *Taloedoe' båjå*: „milt", *Dakka* (Tapango): *kepå*: ‚op de heup dragen", Majamba, Toebi *losoe:* „warm".

II. Waar het Sa'dansch *oe* en *o* bezigt, heeft het P. Oe. Saloesch vaak *e* of *i*, b.v.:
a. ile': „slang", Sa'd. *oela'*; *illi'*: „made", Sa'd. *oelli';*
b. mane': „kip", Sa'd. *manoek;*
ose': „rib", Sa'd. *oesoek;*
c. tingere: „opboeren", Sa'd. *tingoro*.

Ook van dit verschijnsel vertoonen sommige dialecten weer een overgangsstadium in hun uitspraak, van de *oe* en *o* b.v.: *Taramanoe' malötöng, Besoangin lötö:* „zwart", Sa'd. *lotong; Tapango ködjöng:* „wond", Sa'd. *kojong;* Ratte. Besoangin, Taramanoe', manö: ‚kip", Sa'd. manoek; Toebi malöang: „ruim", Majamba *malöë*, Mal. *loeas*.

III. De pèpèt wordt in deze groep soms door *i* en *oe* vertegenwoordigd, waar het Sa'dansch *a* heeft, b.v.: *Majamba: ringi, Lombang*[2], *Aralle: hingi:* „hooren", Sa'd. *rangi,* Mal. *dèngar, mapidi:* „stekend, pijnlijk", *Boelo*[2], *Majamba: mapiddi, Oeloemanda' mapiddi,* Sa'd. *mapa'di,* Mal. *pèdis; toelloe:* „ei", Sa'd. *talloe,* Mal. *tèloer; oenoeng:* „zes", *Boelo*[2] *oennoe',* Sa'd. *annan,* Mal. *ènam.*

IV. Het optreden van de velare neusklank als sluiter, waar het Sa'dansch *n* bezigt:
b.v.: *erang:* „trap", Taboelahan *eheng,* Sa'd. *eran; matarang:* „scherp", Sa'd. *mataran.*

V. Soms ook heeft het P. Oe. Saloesch den sluiter afgeworpen, dien het Sa'dansch nog bezigt, b.v.: *Oe'la:* „touw", Sa'd. *oelang; issa':* „rijstblok", Sa'd. *issong.*

VI. Hier en daar treedt het Boegineesche verschijnsel op, dat ook in het Mamasa-sch en Mangki'sch wordt aangetroffen, dat de *k* als beginner en in het midden van een woord wegvalt, b.v.: *naoa:* „hij zegt", Sa'd. *nakoea; koeitako:* „ik zie je", Sa'd. *Koekitako.*

VII. Het regelmatig voorkomen van de palatale klanken *dj, tj* en *nj* in het P. Oe. Saloesch, het menigvuldigst in de aan het Mandarsch grenzende streken, b.v.: *mamadja':* „betalen", Sa'd. *mamaja';* „licht", *tiboeng baja*[2]: „in de vroegte"; *tapaoe, tiboeng saindji':* „weinig", oeloemanda', Tapango: *saindji, Lombang*[2] *sandji, Taloedoe', Periang* (*Toebi*) *saidji, Taramanoe', Boelo*[2] *saitji', Majamba, Ambopadang saitjo'; matjoa:* „goed"; *tjenge:* „bruine kiekendief", Sa'd. *tenge panjoe:* „zeeschildpad"; Lombang[2] *manjang:* „palmwijn", Tapango *mänjäng,* Ratte, Besoangin *manja:* „bloemkolf".

VIII. Evenals het Mamasa-sch en het Mangki-sch heeft ook het P. Oe. Saloesch een voorkeur voor de *m,* waar het Sa'dansch *n* bezigt, b.v.: morong: „zwemmen", Sa'd. norong, teme: „urineeren", Sa'd. *tene.*

IX. Waar het Sa'dansch *l* heeft vertoont het P. Oe. Saloesch soms *d* (ook wel *r*), b.v.: *madoho:* „recht",

Taloedoe', Toebi: *madoro*, Tapalang, Majamba *maroro'*, Sa'd. *malolo; sido:* „scheel", Sa'd. *silong*.

X. In de meeste dialecten van dit taalgebied is het een opvallend verschijnsel, dat de *w* tot *h* geworden is. Voorbeelden zijn: *aha':* „middel", Sa'd. *awak* en *aak;* ahang: „kaf", Sa'd. *awang* en *aang; peho:* „lendegordel", Sa'd. *peo*, Rongkong *pewo;* Oeloemanda' *solasohong:* „broeder", Tapango *solasoho*, Rante Boelawan *solasoewoen* van *soewoen:* „uitgaan", Sa'd. *soen*.

a. Soms is ook de bilabiale *w* klank de overgangsklank tusschen *oe* en *a*, *oe* en *ai*, *a* en *oe*, *a* en *o* in de taal van Aralle en Taboelahan tot *h* geworden b.v.: *boeha:* „vrucht", Sa'd. *boea; oehai:* „water", Sa'd. *oeai; bahoeloe:* „sirih", Sa'd. *baoeloe* en *boloe; balaho:* „muis rat", Sa'd. *balao*, Rongkong *balawo*.

b. In de taal van de landschappen Aralle en Taboelahan is soms ook de *b* in de verwante talen, die in het Sa'dansch verdwenen is, tot *h* geworden, bv.: *bahi:* „varken", Mal. *babi*, Sa'd. *bai; toeho:* „leven", Mal. *toemboeh*, Sa'd. *toeo*.

Ook is de *b* van het Sa'dansch tot *h* geworden, b.v.: *tahoeang:* „wesp", Sa'd. *taboean; hala:* „omheining", Sa'd. *bala*.

c. Ook zijn soms in de taal van de landschappen Aralle en Taboelahan, in welke de neiging tot de *h* uitspraak het grootst is *d* en *l* tot *h* geworden, b.v.: *hapoe':* „haard", Sa'd. *dapoe'; dahi:* „worden", Sa'd. *dadi; mengkaleha:* „zich te binnen brengen", Sa'd. *mengkilala*.

De taal van het landschap *Bamban* en in geringere mate die van het landschap Rante Boelawan bezigt de *w* als tusschenklank tusschen twee klinkers, b.v.: *metawa:* „lachen", *soewoen:* „uitgaan".

In plaats van deze *w* heeft de taal van Bamban vaak *b*, bv. laba²: „spin", Sa'd. laa², Mal. laba²; balabo: „muis", „rat", Sa'd. *balao; pebo:* „lendegordel", Sa'd. *peo*.

De taal gesproken in Majamba, Boelo², Tiboeng, Ratte, Taramanoe', Periang (Toebi) heeft meestal in

die gevallen de dentilabiale *v*, bv.: Majamba, Boelo[2] *bava*: „brengen", Boelo[2], Tiboeng *inava-navai*: „gedachtig zijn aan", Boelo[2], Tiboeng, Taramanoe' *toevo*: „leven".

XI. In de taal van de landschappen Aralle, Taboelahan, Lombang[2] en der To Sinjonjoi is de *r* tot een faucalen spirant geworden, die wij met *ch* zullen weergeven. Voorbeelden zijn: *machante:* „vlak", Sa'd. *marante; machichi:* „geel", Sa'd. *mariri; dipichang:* „wanneer", Sa'd. *piran.*

Ook de typische klank van de *R. G. H.* met die in het Sa'dansch meestal *r* luidt, is in de bovengenoemde dialecten *ch* geworden, bv.: *chacha:* „bloed", Sa'd. *rara.; oecha':* „pees", Sa'd. *oera'; bakachoe:* „nieuw", Sa'd. *ba'roe.*

Ditzelfde is het geval met de klank van de *R, L, D.* met wanneer die in het Sa'dansch door *r* vertegenwoordigd wordt, b.v. *oechang:* „garnaal", Sa'd. *oerang; mangoecha:* „jong", Sa'd. *mangoera; pache:* „ontbolbolsterde rijst", Sa'd. *pare.*

XII. Voorts vertoonen de taal van Aralle en Taboelahan nog de neiging de *s* te prenasaleeren, waar die in het Sa'dansch lang aangehouden wordt uitgesproken b.v.: *insan:* „weten", Sa'd. *issan; inseng:* „rijstblok", Sa'd. *issong; dansi:* „vogel", Sa'd. *dassi:* „soort vogel met gele of roode veeren".

XIII. Ook de woordenschat wijkt belangrijk af van die van het Sa'dansch.

a. Het P. Oe. Saloesch sluit zich in woordenschat wat dichter aan bij het Makassaarsch en Boegineesch dan dat met het Sa'dansch het geval is. Het heeft in woordenschat nog meer met het Makassaarsch en Boegineesch gemeen dan het Mamasa-sch en het Mangki'sch. De met het Mak. en Boeg. gelijkluidende woorden heeft deze taalgroep voor het meerendeel gemeen met de taalgroep van Masemrempoeloe.

Wat het Boeg. aangaat, zijn de gelijkluidende woorden voor een deel ontleende, die in de plaats van de

eigen woorden getreden zijn, b.v. *sikabassi*: „elkaar haten", Mamas. id., Boeg. *batji; sitoemai:* „zich verloren", Mamas. id. Boeg. id.; *barasi:* „liezen", Boeg. *barèssing*.

Voorbeelden van de woorden, die deze taalgroep met het Mak. en Boeg. gemeen heeft, zijn de volgende: Rante Boelawan *kompo:* „maag", Bamban Mambi *kompa*, Taboelahan *kompeng*, Mangki'sch en Osango (Mamasa) *kompong*, Tandoeng, Nosoe Manipi (Mamasa) *kopong*, Mesawa (Mamasa) *popong*, Boeg. *galèmpong*, Mak. *palompong; oenta':* „schild", Ratte oette, Mamas. en Mangk. *oetta'*, Oud-Boeg. *oeta; apan:* „dij" Mamas. en Mangk. id., Bamban *apang*, Tapalang *paang*, Boeg. *pang*, Mamoedj., *pa'a;* bojo: „pompoen", Mamas. id., Mambi, Ratte *bodjo*, Mak. *bojo*, Boeg. *bodjo*, Mamoedj. *bodjo; saleong:* „wandlus", Mamas. id., Bamban *saneom; anak oeloea:* „oudste kind", Boelo[2] *ana oeloe-oeloea*, Mangk. *anak loea*, Mak. en Boeg. *anak oeloea; menoem:* „drinken", Oeloemanda' *menoeng*, Boelo[2] *menoe'*, Mangk. *imoen*, Mamoedj.' *inoeng*, Mak. Boeg. *inoeng: padaling:* „gong", osango (Masawa) *padalin*, Tapango Tabone (Mamasa) en Mangk. *padali*, Oud-Boeg. *padali; timboe:* „put", Mamas. id., Madjene *toemboer:* „bron", Oud-Boeg. timpoe': „opzwellen".

Matarami: „zoet", Boeg. *saramai*.

Naoeng: „naar beneden gaan", *manaoeng:* „diep", Mak. *naoeng* „beneden"; *dai':* „boren", Mand. id. Tapalang *dahi*, Mak. en Boeg. *nai'*, Mal. *naik*.

b. Voorts zijn er heel wat woorden, die deze groep gemeen heeft met het Mandarsch in het bizonder met de taal van Mamoedjoe, meer nog dan dat het geval is met het Mamasa-sch en Mangki-sch, b.v.:

Panasan: „schoonouders", oeloemanda', Tapango *pasanang*, Soepiran, Mesawa (Mamasa) pasanang. Mand. *pasanan; be'dok:* „visch", Mamas. id., Mamoedj. *bedo;* lante: „Rotanmat", Mamas. id., Ratte *latte*, Mangk. *ale latte*, Mamoedj. *lantai*, Boeg. bissoetaal *lante; kodo:* „aap", Mamas. id., Mamoedj. id.; *doda':* „in bamboeko-

kers koken", Mesawa (Mamasa) *doda:* „rijst in bamboe koken", Mangk. *roda':* „vleesch in bamboe koken", Mamoedj. *roda* „in bamboe koken"; *binga:* „doof", Madjene id.; Bamban, Rante Boelawan, Mambi: *Kambong:* „in de vuist houden", Tapango *kammoeng,* Boelo² *kam ma',* Mand. *kammoeng. Kaiong:* „groot", Tapoea, Majamba, Taramanoe', Periang, (Toebi) kaia, Mand. *Kaiang; madondong:* „morgen", Mand. id.; *maidi:* „veel", Mand. id.

c. Andere van het Sa'dansch afwijkende woorden zijn de volgende (hieronder zijn ook opgenomen de van het Sa'dansch afwijkende woorden in het Mamasa-sch en Mangki'sch, die beide dialecten met deze taalgroep gemeen hebben:

Kola': „kokosnootdop", Mamas. id., Sa'd. *kararo; kaloempa:* „hoef", Taboelahan *Kaloempan,* Oeloemanda, Ratte *Kaloeppang,* Mamas. *kaloempa,* Mangk. *kanoepang,* Sa'd. *kaloengkoeng; marea:* „bevreesd", Mamas. *maria,* Sa'd. „*matakoe*".

Parara: „tandvleesch", Oeloemanda *pararang,* Mamas. *parara;* sikalindada: „elkaar liedjes, pantoens toezingen", Mamas. id., Mangk. Mamoedj. *ma' kalindada,* Sa'd. *silonde; sabboea:* „slaaf", Mamas. id. Sa'd. kaoenan; *kebo':* „rug", Mangk. id., Boelo² *tjebo',* Sa'd. *boko';* posa: „kat", Mamas. id. Sa'd. *serre', sese'.*

Mare: „rijp", Mangk. id. Taboelahan *mare,* Sa'd. *matasak; (na) kalemoei:* „hij heeft medelijden met", Mangk. id., Sa'd. (*na*) *kamasei;* Bamban *ibi';* „ruimte onder het huis", Mambi, Rante Boelawan *oehi',* Taboelahan *ohi',* Sa'd. soeloek; Bamban, Boelo² *kariri:* „haten", Mambi, „Oeloemanda" *karidi,* Taboelahan, Lombang² *kahidi.*

Tahoeliling: „bamboetje om vuur aan te blazen", Sa'd. *petoeë; baa':* „hoofd", Sa'd. oeloe; bete': „naar de overzijde gaan", Sa'd. *lian; kaliane;* „kreupelhout", Oeloemanda', Taramanoe' *kalane,* Sa'd. *koerra;* Mambi *pengolangan:* „venster", Oeloemanda', Tiboeng *pengolongan,* Sa'd. *pentiroan.*

Bij de voornaamwoorden vallen de volgende afwijkende vormen op:

Kodi: „ik", hetgeen ook het pers. voornaamwoord van den eersten persoon is in het Mangkisch en het Mamoedjoesch, Majamba, Boelo² *kori*, Tapalang, Tapango *koi;* daarnaast ook Mambi *kado'*, oeloemanda' *kado*. Voorts vallen te vermelden Mambisch *kaoe* (vgl. Binoeangsch *kaoe*) en Dakka (Tapango) *iakoe* en Boelo², Ambopadang *iaoe*, Aralle, Taboelahan, Boelo², Tamaranoe' *koo*, Taboelahan ook *koo'* en het pronominale suffix Aralle, Tapoea, Lombang² *ko:* „ik, mij" na het ontkenningswoord *da* en *oeda'*, bv. Aralle *dako lamao:* „ik ga niet", *dadako naita:* „hij ziet mij niet". Met deze vormen zijn te vergelijken Mamoedjoesch *iakoe* en Madjene, Tjenrana, Pambaoeang *iaoe:* „ik".

Dio: „gij", Tiboeng *i'o*, Madjene, Tjenrana *i'o*.

Inkai': „wij (inclus.)" (Tapalang), daarnaast Tapalang Lombang² *kai'*, Aralle, Taboelahan *ingke*, als pronominaal suffix *ke'*, Taboelahan, Taloedoe' *ke*, Taramanoe' *tje'* Majamba *tje*, bv. Aralle *mapi-dike':* „wij hebben pijn", Taloedoe' *kita daike di tanete:* „wij klimmen tegen den berg op".

Te vergelijken zijn de Mandarsche vormen: Mamoedjoe *engkita* en *ingkita:* „U", beleefde vorm, Madjene *ingkai'* en *ingkai'*, Binoeang *iki'* en *iki*, Pambaoeng, Balanipa *inggai'*, Tjenrana *inggai* en *inggae'i* en Madjene' *anggae:* „wij inclus".

Iami: „wij inclus". (Boelo²), vgl. Madjene en Tjenrana *iami*.

Dio koa': „gijlieden", Boelo², Tapango, Tapalang *dio koa*, Aralle, Taloedoe' *dioa*, als pronominaal suffix *koa*, Aralle, Mambi, Tapoea, Taloedoe' *koa*, bv. Oeloemanda' *laokoa':* „gaat, gaan jullie", Aralle *kamma'koa:* „zwijgt, zwijgen jullie".

Voorts bezigen de dialecten van deze taalgroep andere ontkenningswoorden dan het Sa'dansch. Voorbeelden zijn: Aralle, Taboelahan, Mambi *oedai*, hetgeen tot

dai verkort wordt (vgl. Madjene, *dai*), Mamoedj. *oedai*, Lombang², Taloedoe', Tapalang *oede*, Mamoedj. id.

Nevenvormen van *oedai* en *oede* zijn: *oeda*, *ada*, *ida*, Madjene en Tjenrana id., *ade*, *oeda'* en *ada'*. „Er is niet" luidt in het Tapalangsch *oeda' diang*, Mamoedj. *oede diang*, vgl. Mand. *andian*, Ambopadang *tandiang*, Dakka (Tapango) *oeda deng*, Tapango *ada ara*, Mambi *ta'-ara*, Taboelahan *dai aha*. Daarnaast komt ook *ta'* voor bv. Taboelahan *tak koebela:* „ik kan niet", Mambi *ta' melo:* „niet willen", *ta'kodi':* „ik niet".

Ten aanzien van de affixen is nog op te merken, dat sommige dialecten van deze groep het voorvoegsel *pe* bezigen, waar het Sa'dansch *po* gebruikt in de beteekenis van „nemen tot, gebruiken voor", bv. Oeloemanda' *koepebaine:* „ik neem tot vrouw", Boelo² *koepebavine*, Sa'd. *koepobaine*, Periang (Toebi) *Koepebodja:* „ik heb als huis", Sa'd. *koepobanoea*, Toebi *napegaoe:* „hij doet", Sa'd. *napogaoe'*. Dit is ook in het Balanípa-sch en Mamoedjoesch het geval.

Van het achtervoegsel *an* is in sommige dialecten de *n* afgevallen, bv.: Majamba, Toebi *petjetjea:* „bijtachtig" van een hond, Sa'd. *pa'kekeran*, Boelo² *malasoea:* „los laten", Sa'd. *oeloessoeran*.

D. Karakteristiek van het Lemolangsch, in Waiboenta gesproken.

In het bovengenoemde enclavegebied in *Waiboenta* (onderafdeeling Masamba) wordt in een drietal dorpen door de ouden van dagen nog een taal gesproken het *Lemolangsch* geheeten, welke taal belangrijk van het Sa'dansch afwijkt. Die dorpen zijn: *Sassa'*, *Rompoe* en *Kapoeli*.

Het ontkenningswoord van die taal luidt *daja*, hetgeen vóór de vervoegde vormen met geprefigeerde persoonlijke voornm. en ook in verbinding met de encliti-

sche persoonl. voornw. *da* luidt. „Er is niet" luidt *dara*, bestaande uit *da* en *ara:* „zijn".

Volgens de Bare'e sprekende Toradja's III (blz. 11) wordt in het Z. W. van *Besoa*, in het dorp *Hœnggira* (door de bewoners *Sanggira* genoemd) een eenigszins afwijkend dialect gesproken en wordt daar het ontkenningswoord *da'ara* gebezigd. In de Bijvoegsels van genoemd werk wordt op gezag van den Heer P. ten Kate medegedeeld, dat de ontkenning *da* ook in het Bada'sch, Besoa'sch en Napoesch voorkomt.

Het klankstelsel van het Lemolangsch sluit zich meer bij dat van de Oost-Toradja-sche groep en in het bizonder bij dat van de O. Tor. bergtalen aan dan bij het Sa'dansch. Dit moge uit het volgende blijken:

a). Het Lemolangsch heeft de nasale sluiter *ng* en *n*, die het Sa'dansch nog bewaard heeft, verloren, b.v.: *ganda:* „trom", Sa'd. *gandang; Makamba:* „gezwollen", Sa'd. *kambang; pelala:* „boomladder", Sa'd. *pelalan.*

Het achtervoegsel *an* van het Sa'dansch luidt in het Lemolangsch *a* en is daar nog in levend gebruik, b.v.: *pandea:* „eetschaal", Sa'd. *kandean; koelea:* „behept met rheumatiek", Sa'd. koelean; kalamoa: „plaats, waar een geest (*lamoa*) zetelt".

b). De Indonesische pĕpĕt wordt er niet als in het Sa'dansch uitsluitend door *a* en *i*, maar naast *a* en *i* ook door *oe* en *o* vertegenwoordigd. Hierin sluit het Lemolangsch zich nauw aan bij het Napoesch, b.v.: *ranga:* „gezel", Lebonisch id., Sa'd. *rangan:* „vermeerderen", Mal. *dĕngan:* „met"; *iba:* „vier", Sa'd. *a'pa'*, Mal. *empat; dongi:* „hooren", Sa'd. *rangi*, Mal. *dĕngar; o poeroe:* „gal", Sa'd. *pa'doe*, Mal. *ĕmpĕdoe; tocloe:* „ei", Sa'd. *talloe*, Mal. *tĕloer.*

Wat de voorvoegsels aangaat, is te wijzen op het veelvuldig voorkomen van het voorvoegsel *mo*, dat in het

Sa'dansch in onbruik is geraakt, b.v.: *molembari:* „aan een draagstok dragen", Sa'd. *„manglemba"; monjemoe-njemoe:* „prevelen", Sa'd. *ma'nemoe-nemoe; mobabei:* „maken", *mowele:* „zien".

Ook komen *po — a* afleidingen voor die het Sa'dansch niet kent, b.v.: *powinea:* „kweekbed", Sa'd. *panta'na-kan; poboeaka:* „handschoffel", Sa'd. *peboeak* (Masamba).

Verder dient vermeld te worden het voorkomen van den passieven vorm zonder persoonsaanduiding met *ni*, welke ook in het Lebonisch gebezigd wordt, b.v.: *nirampangi o kapa:* „een huwelijk sluiten", Sa'd. *ma'rampanan kapa' — nipamoni:* „men blaast er op", Sa'd. *dipanoni.*

Daarnaast komt echter veelvuldig de *i*-vorm voor b.v.: *iala:* „het wordt gehaald"; *iambei:* „het wordt gegeven"; *iboeli o baroe:* „de palmwijn wordt met *boeli*bast bitter gemaakt"; *ipadoekoe:* „het wordt aangestoken".

Evenals in het Lebonisch komt ook in het Lemolangsch de reduplicatie van substantiva en adjectiva veel voor, b.v.: *boboa:* „kies", Sa'dansch *boeang; bubatik:* „sprinkhaan", Sa'd. *batik; ana tatanga:* „het middelste kind", Sa'd. *anak tanga.*

Verder wordt het Lemolangsch nog gekarakteriseerd door den vorm van het bezittelijk voornw. 3e pers. *no* b.v. *roepano:* „zijn vorm gestalte", Sa'd. *roepanna,* welke vorm ook het Lalakisch bezit en door het bezit van het lidwoord *o*, bv.: *o wia:* „ontbolsterde rijst"; o rire: „mais", o rare: „kin", welk lidwoord ook in verschillende talen van de Boengkoesch-Morische taalgroep voorkomt.

Deze laatstgenoemde kenmerken zouden op verwantschap met de Boengkoesch-Morische groep kunnen wijzen, daar staat echter tegenover het voorkomen van *ni*-vormen en het enclitisch gebruik van de verkorte

persoonl. voornw. Dit laatste heeft het Lemolangsch gemeen met het Sa'dansch en de O. Toradja-sche bergtalen, en daardoor onderscheidt het zich weer van de Boengkoesch-Morische groep.

Ten slotte valt te wijzen op den woordenschat, die beduidend van dien van het Sa'dansch afwijkt, bv.: *sea:* „wie", vgl. Bar., *sema*, Sa'd. *inda, minda; iano:* „die" vgl. Besoa-sch *ono*, Sa'd. *toe dio loe; oealoe:* „acht", vgl. Bar. *oeajoe*, Sa'd. *karoea; sasio:* „neen" vgl. Bar. *sasio*, Sa'd. *kasera; samboengoe* „honderd,', Sa'd. *saratoe';*

ama: „vader", Sa'd. *ambe'; ina;* „moeder", vgl. Bar. *ine*, Sa'd. *indo'; mandute:* „lang", vgl. Bar. *marate*, Sa'd. *kalando, malambe'; kaia:* „groot", vgl. Pitoe Oeloenna Saloesch en Mandarsch *kaiang*, Tapoea, Majamba, Taramanoe', Periang (Toebi) *kaia; niong:* „buffel", Sa'd. *tedong; karaoe:* „ver", Napoesch *karao*, Sa'd. *mambela;*

bongsa: „veel", Sa'd. *boeda; madjaa:* „slecht", vgl. Bar. *madja'a*, Sa'd. *kadake; dongka:* „aangekomen".

Poe'oemboto-sch en Ampana-sch id. in het Bare'e id. als wisselterm, Sa'd. *sae, ratoe; mowele:* „zien", vgl. Bar. *ele*, Bada'sch, Besoa-sch, Balantaksch *ile*.

Wij zouden het Lemolangsch willen aanduiden met de letter E 4a.

SCHETSTAALKAART

van de

Sa'dansche, Loewoesch-Masenrempoeloesche en Pitoe Oeloenna Saloesche Taalgroepen.

Schaal 1 : 1.250.000

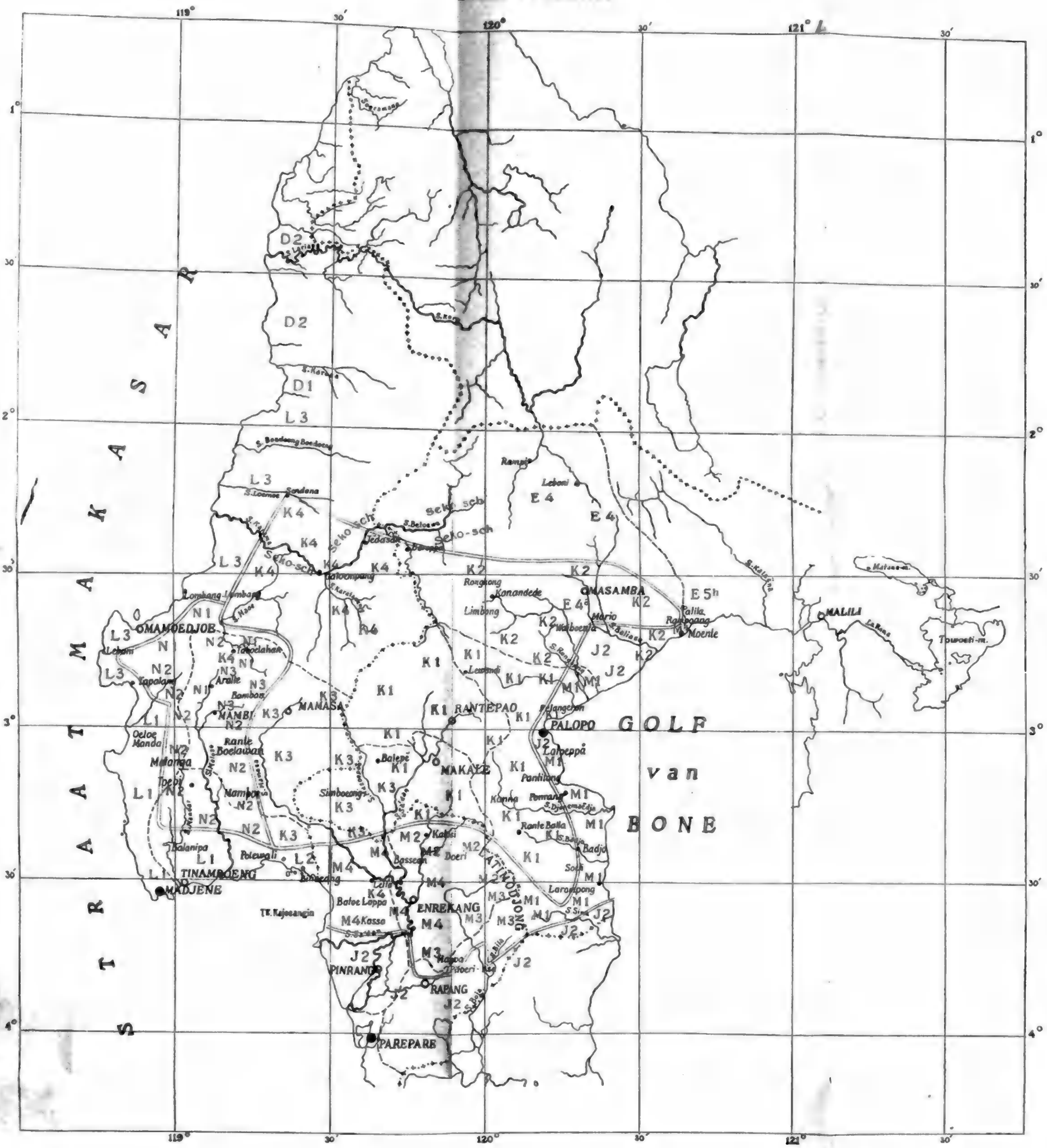

+++++++	Residentiegrens	
+·+·+·+·+	Afdeelingsgrens	
- - - - - -	Onderafdeelingsgrens	
═══	Grens der taalgroepen	
D 2	Gebied van het Paloesch	
E 4	Gebied van het Lebonisch	
E 4a	Gebied van het Lemolangsch (Waiboenta)	
E 5h	Gebied van het Iba-dialect van het Barè'e	
J 2	Gebied van het Boegineesch	Sa'dansche Taalgroep
K 1	Gebied van het Sa'dansch	Sa'dansche Taalgroep
K 2	Gebied van het Rongkongsch	Sa'dansche Taalgroep
K 3	Gebied van het Mamasa-sch	Sa'dansche Taalgroep
K 4	Gebied van het Mangki-sch	Sa'dansche Taalgroep
M 1	Gebied van het Loewoesch	
M 2	Gebied van het Doerisch	
M 3	Gebied van het Maiwa-sch	
M 4	Gebied van het Enrekangsch (+ Kassa-sch, Batoe Lappa-sch, Litta-sch, Basseansch Radjangsch en Oeloe Sa'dansch)	
	M 1, M 2, M 3, en M 4, vormen te zamen de Loewoesch-Masenrempoeloesche Taalgroep.	
N 1	Gebied van het Pitoe Oeloenna Saloesch (Taboelahansch, Aralle-sch enz.)	
N 2	Gebied van het Pitoe Oeloenna Saloesch (Mambi-sch Rante Boelawansch enz.)	
N 3	Gebied van het Pitoe Oeloenna Saloesch (Bambansch)	
	N 1, N 2 en N 3 vormen tezamen de Pitoe Oeloenna Saloesche Taalgroep.	
L 1	Gebied van het Madjene-sch, Tjenrana-sch en Balanipa-sch	Mandarsche Taalgroep
L 2	Gebied van het Binoeangsch	Mandarsche Taalgroep
L 3	Gebied van het Mamoedjoesch	Mandarsche Taalgroep